

ПРОБЛЕМИ СОЦІАЛІЗАЦІЇ ДІТЕЙ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ

Криміналізація суспільства, яка спостерігається останні п'ятнадцять років, торкнулась практично всіх прошарків населення. Особливо це помітно стосовно підлітків та юнацтва. Підліткова злочинність зросла більш ніж втричі.

На цей час у соціологічній, психологічній та педагогічній літературі з'явилися роботи, присвячені аналізу підліткової злочинності, її специфіки, чинників, які сприяють її поширенню, та профілактичним заходам щодо попередження цього негативного явища. Особливої уваги заслуговують праці Пирожкова В.Ф., Борзих О.А., Победи Н.О., Подшивалкіної В.І., Довгополюк В.О. та ін.

Науковці звертають увагу на те, що такі проблеми, як зростання підліткової злочинності, соціального сирітства, сімейного насильства, проституції неповнолітніх, підліткового бродяжництва, поширення наркоманії й алкоголізації серед неповнолітніх тісно пов'язані зі змінами та деформаціями процесу соціалізації. Але причини цих змін окремим предметом аналізу науковців не виступали. Саме це є метою нашої роботи і зумовлює її актуальність як в практичному, так і в теоретичному плані.

Процес соціалізації особистості виконує подвійну функцію пристосування: з одного боку, він сприяє адаптації особи до життя в суспільстві, а з іншого – відповідає за відтворення самого суспільства як системи соціальних інститутів, соціальних груп, гарантуючи заміщення носіїв основних соціальних статусів [1].

Соціалізація особистості триває все життя, але саме в період дитинства закладається її фундамент. Процес соціалізації можна умовно розділити на планомірний, цілеспрямований вплив, тобто на свідоме виховання і навчання та на стихійне, хаотичне пристосування до соціального порядку, засвоєння всієї доступної інформації. Основними факторами, що впливають на процес соціалізації дітей та призводять до негативних наслідків як на мікро-, так і на макрорівнях, є падіння рівня життя, поглиблення майнової нерівності, декларування високих стандартів споживання, зміни в ідеології, ціннісних орієнтаціях, механізмах трансляції елементів культури, розвал системи доступних дитячих закладів дозвілля тощо. Розглянемо зазначені фактори детальніше.

1. Падіння рівня життя. Зубожіння приводить до пошуку додаткових заробітків батьками, які обирають матеріальне забезпечення дітей за свою основну мету. Це, у свою чергу, спричиняє перенапруту на роботі, відсутність часу і фізичних сил на виховання дитини. У цій ситуації діти більшу частину часу проводять

без нагляду батьків. Страждаючи від дефіциту спілкування, вони або дивляться телевізор, або гуляють на вулиці. Частина з них намагається самостійно заробляти гроші. Позбавлені постійної батьківської уваги, вони опиняються під загрозою потрапити під вплив кримінальних структур. Діти жебракують, миють машини, крадуть, займаються проституцією... Такі види «трудової діяльності» призводять до деформації особистості дитини [2].

2. Діти болісно переживають бідність батьків і **поглиблення майнової нерівності**. У результаті, з одного боку, може відбуватися розчарування в батьках, їх компетентності, здатності навчити чомусь корисному, якщо вони не можуть влаштувати своє життя, домогтися матеріального благополуччя. З іншого – дитина може зневіритися у декларованих цінностях і законах суспільства, у неї може виникнути почуття несправедливості суспільних відносин.

Ці проблеми збільшуються лавиною реклами, що демонстративно підкреслює **високі стандарти споживання**. Але більшість професій не дозволяє отримати високі статки, виникають наступні варіанти:

- «казковий» – виграш у лотерею, спадщина;
- «серіальний» – вдале заміжжя (одруження);
- «правильний» – пошук законних легальних заробітків і додаткових заробітків. На жаль, безробіття та відсутність необхідної професійної кваліфікації і досвіду перешкоджають вибору цього шляху;
- «кримінальний» – участь у незаконних, але прибуткових видах діяльності (проституція, наркоторгівля, злодійство, шахрайство тощо).

3. Трансформаційні процеси, що відбуваються в суспільстві, призвели до зміни пануючої ідеології, якій притаманний індивідуалізм, домінування матеріальних цінностей, прагматизм. Дорослі опиняються в складній ситуації: не зрозуміло, які цінності треба прищеплювати дітям – ті, що допоможуть найкраще улаштуватися і пристосуватися, заробити багато грошей, чого б це не коштувало, або ті, що спрямовані на самореалізацію людини, на задоволення не тільки матеріальних, але й духовних потреб. Це супроводжується послабленням значимості для старшого та молодшого поколінь моральних цінностей. У традиційному суспільстві релігійні норми виховували у дитини повагу до колективних цінностей. Традиційна християнська етика засуджувала меркантилізм, прагнення до розкоші, демонстрування матеріального благополуччя. У радянському суспільстві її замінила комуністична ідеологія, яка, в першу чергу, орієнтувала людину на суспільне благо, пріоритет колективного над індивідуальним. Система виховання та освіти прищеплювала дитині саме ці ідеали. Але за останні

п'ятнадцять років вони були зруйновані. Індивідуалізм та прагнення до матеріального забезпечення швидко засвоюються громадською думкою, як зразки для наслідування [3].

4. Змінюються механізми передачі успадкованих з минулого норм і цінностей. Це пояснюється темпами життя. Раніше авторитет батьків підкреслювався їх практичними знаннями, без засвоєння яких дитині важко було пристосуватися до суспільного життя. Сімейне виробництво поєднувало, згуртовувало дітей та їх батьків. Передача господарчих навичок збільшувала повагу до останніх. У цьому випадку діти та батьки були взаємозалежні один від одного. Допомога добре підготовлених, навчених, соціально компетентних дітей гарантувало дорослим забезпечену старість. Зараз батьки та діти – конкуренти при працевлаштуванні, які мають різні ресурси. Першим належить досвід, другим – нові знання та гнучкість при адаптації, ініціатива та активність. Таким чином, ускладнюються відносини, поглиблюється дистанція між поколіннями. Дорослі повинні підготувати молоде покоління самостійно приймати рішення в тих ситуаціях, яких не було і не могло бути в їх житті.

5. Руйнується система доступних позашкільних спортивних секцій, гуртків, а також знижується популярність тих, що залишилися, через відсутність їх пропагування та популяризації. У результаті виникають проблеми структурування вільного часу дітей, їх бездоглядності, що також є фактором втягування в кримінальну субкультуру.

Крім того, різноманітні гуртки та секції здійснювали певну навчальну і виховну роботу, виступаючи місцем для самоствердження і змагань. Комсомол і піонерська організація, численні спортивні організації, спортивні і музичні школи, самодіяльні гуртки і студії та багато чого іншого задовольняли потребу в спілкуванні, дозволяли дитині мати дорослих наставників, які здійснювали виховні функції. При цьому авторитет родини не заперечувався в гуртках і секціях, він скоріше зміцнювався через виховання керівників і тренерів. Сьогодні виконання цих функцій стихійно покладено на вуличні компанії, телебачення та комп'ютерні ігри.

6. Психологи підкреслюють значний вплив засобів масової інформації на формування особистості дитини. Останнім часом підвищився інтерес до кіно та телебачення. Час витрачається на телевізор, а не на читання художньої літератури, виконання домашніх завдань. При цьому прості і зрозумілі істини серіалів можуть суттєво впливати на поведінку дітей. Кіногерої стають об'єктами пильної уваги, зразком для наслідування.

На жаль, разом з демократизацією суспільства, скасуванням ідеологічних заборон і цензурних обмежень різко зросли пропагу-

вання сили, правового нігілізму і сексуальних насолод. Ця кіно-продукція є простою та зрозумілою. Її ціль – розвага глядача. Герої фільмів можуть демонструвати норми кримінальної субкультури, жорстокість, цинізм, непорядковані сексуальні відносини. Дорослі розуміють, що кіно – це «казка для дорослих», але діти намагаються цю казку здійснити. Та поведінка, яка існує на екрані, починає втілюватися у реальному житті.

7. Ще одним фактором, що негативно впливає на соціалізацію взагалі і сімейну зокрема, є **розчарування в авторитеті дорослих**. З дитинства людина засвоює те, що дорослі, які керують нею, є зразком для наслідування і несуть відповідальність за все, що відбувається. Дорослі мають повагу та довіру. Це стосується не тільки батьків, але й вчителів, посадових осіб, керівництва держави.

У ситуації поширення корупції, політичного протистояння, війни компроматів підривається впевненість у тому, що ті, хто керують суспільством, є зразком для наслідування. У сформованій ситуації в дитини виникає питання про справедливість суспільного устрою. Гасла типу «думай про себе», «живи сьогоднішнім днем», «хто сильний, той і правий», «можна обіцяти усе для досягнення своїх цілей» не сприймаються як щось неправильне і руйнівне для суспільного порядку, адже є приклади відомих людей, які дотримувалися їх та досягли успіху. Виходить, що в суспільстві існує подвійний стандарт вимог до поведінки: з одного боку – правила, за якими пропонується жити дитині, а з іншого – правила, за якими живуть інші. Тому поняття про честь і обов'язок, порядок та закон мають неоднозначне тлумачення. Виникають питання: «чи мають рацію батьки, дотримуючись цих правил? Чи варто дитині їх дотримуватись?»

8. Проблеми в системі освіти. Система освіти, разом з іншими соціальними інститутами суспільства зазнала негативного впливу соціально-економічної кризи. Падіння рівня життя вчителів призвело до пошуку ними додаткових заробітків, що в свою чергу збільшило їх навантаження і, відповідно, позначилося на ретельності виконання безпосередніх обов'язків, професійному зростанні, загальному рівні педагогічної культури. Зниження престижу та привабливості професії вчителя в очах школярів також позначається на повазі до них. Трансформується вся система освіти: форми, навчальні програми, прийоми. Ці зміни неоднозначно трактуються громадською думкою. У сучасному суспільстві наявність знань та добра освіта не є гарантією влаштування на престижну та високооплачувану роботу. Тому виховна роль педагога знижується.

9. Загальне падіння престижу виконання сімейних обов'язків стосовно батьків, дітей та інших членів родини. Раніше суспільство більш ретельно контролювало їх виконання за допомогою релі-

гії, пануючої ідеології, формувало громадську думку стосовно важливості їх виконання. Сьогодні сім'я, яка має багато дітей, скоріше викличе здивування та нерозуміння, ніж повагу. Професійний статус особи розглядається як головний, а виконання сімейних обов'язків відходить на другий план. Бездітна сім'я та відсутність чоловіка або дружини все менше засуджуються суспільством та розглядаються як альтернативні способи життя [1].

10. Змінюється модель сімейного виховання та соціально схвалений зразок «вихованої» дитини. Сучасне суспільство робить акцент на правах дитини. Ми бажаємо, щоб вона була активною, самостійною, комунікабельною, відстоювала особисту думку, прагнула до лідерства. Разом з цим така дитина буде менше слухняною. Вона захоче вести діалог з дорослими, відстоювати особисті інтереси. На жаль, це не завжди можливо реалізувати, оскільки батьки, вчителя та інші дорослі можуть не мати необхідних педагогічних навичок, досвіду, знань, бажання слухати дитину. Звідси з'являються спроби дорослих надавати, заборонити, підкреслити владу над дитиною. А це шкодить спілкуванню та призводить до проблем в процесі соціалізації.

11. Збільшення рівня п'янства та алкоголізму серед населення України, що тягне за собою зростання сімейного насильства усіх видів. Цей процес можна розглядати в двох аспектах. По-перше, алкоголізація батьків призводить до руйнування сімейних відносин, ігнорування обов'язків щодо виховання та забезпечення дітей. Це є засобом втечі від реального життя, розв'язання проблем. Вживаючи алкоголь, людина прагне досягти психічного стану, який супроводжується позитивними емоціями. Якщо цей стан стає головною метою, то все інше розглядається як додаткове та необов'язкове. Збільшується рівень конфліктності та агресивності міжособистісних стосунків. Діти, які не можуть навчитися у батьків безпечним моделям вживання алкоголю, мають підвищений ризик виникнення алкогольної залежності. По-друге, серед підлітків та молоді в останні роки поширилась мода вживання слабоалкогольних напоїв. Вона активно підтримується виробниками алкогольної промисловості. Заборона на продаж неповнолітнім алкогольних напоїв постійно порушується, але слід пам'ятати, що навіть вживання пива може спричинити алкогольну залежність у підлітків [4].

Особливу увагу слід зосередити на зростанні наркоманії. Спостерігається чіткий зв'язок між ростом споживання наркотиків та протиправною поведінкою молоді [5].

12. Розповсюдження серед дітей та дорослих психічних захворювань, що пов'язане з соціально – економічними, політичними, та культурними трансформаціями, які ускладнюються кризою системи медичного обслуговування та екологічними проблемами [6].

Усі ці фактори впливають на процес сімейної соціалізації, що у свою чергу веде до зростання конфліктності, відчуженості, погіршення психологічного клімату і зниження задоволеності сімейними відносинами. Виникає стан внутрішньої самотності і занедбаності. Якщо батьки не задовольняють елементарні потреби дитини в їжі, одязі, житлі, у предметах, необхідних для навчання, байдужі до його проблем, не цікавляться його життям, то він буде шукати допомоги, підтримки, розуміння з боку інших людей. Тоді саме ці люди будуть зразком для наслідування й авторитетом в очах дитини. Якщо розуміння і підтримку він знаходить на вулиці, то вона стає його «будинком», з якого дуже важко «вирватися». Саме на вулиці підліток знаходить авторитет, повагу і співчуття з боку таких же, як він, тут реалізується його прагнення до самостійності і незалежності. Об'єкти для наслідування можуть бути знайдені відразу.

Сучасній родині, як першому у основному агенту соціалізації дитини, важко справлятися з новими умовами існування, пристосовуючись до цінностей, норм і правил сучасного соціуму і прищеплюючи їх дітям. У свою чергу, школа, вулиця і ЗМІ не в змозі дати адекватну підготовку до дорослого життя. У цьому зв'язку необхідна комплексна державна програма, спрямована на підтримку родини та виконання її функцій. Система таких заходів уже розроблена й у світовій практиці, і в нашій недавній історії. Початком її реалізації є популяризація сімейного способу життя, підкреслення важливості і престижу виконання виховних обов'язків з боку батьків.

Список літератури: 1. Социология семьи : Учебник/ Под ред. проф. А.И.Антонова/ М., 2005. 2. Дементьева И.Ф. Негативные факторы воспитания детей в неполной семье. // СоцИс. 2001. № 11. 3. Стасюк Г. Охорона дітей, позбавлених батьківського піклування, в історичному розвитку // Право України. 2005. № 2. 4. Соціально-економічні причини насильства в сім'ї України: аналіз проблем та шляхи запобігання (матеріали за результатами соціологічного опитування) К., 2004. 5. Молодежь и наркотики (социология наркотизма). Х., 2000. 6. Гайдар С.О. Безпритульність та бездоглядність: історико-порівняльний аналіз // Вісник НУВС. 2005. Вип.30.

Надійшла до редакції 30.08.06

Г. В. Остафійчук

ПРОФЕСІЙНА ІДЕНТИФІКАЦІЯ ОСОБИСТОСТІ В ПРАВООХОРОННІЙ СФЕРІ

Сьогодні в Україні активно здійснюється процес реформування всіх соціальних інститутів. Темпи удосконалення цих найважливіших елементів соціальної системи передусім залежать від рівня професіоналізму їх персоналу.

Однією з найважливіших умов ефективного виконання людиною своєї роботи є не тільки наявність відповідних професійних знань та вмінь, але й самостійна та творча реалізація покладених